

որ գիտէ: — Է՛ Լոյս, կամ պոյնդ փոխէ
կամ ածունդ:

ՀԱՅԵՐԵՆԱՍԵՐ

Զմիռնիս 1 Նոյեմբերի

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ

1. Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻՈՅ ԵՒ ԿՈՐԵԱՆ ԳՐՈՑ ՄԷՋ
ԳՏՆՈՒՄԱՆ ՀԱՎԱՋԱՏՄԱՆԱՆ ՄԷՋ ԿԵՑՆ

Մեր գրոց գիտեմ բաւական տարի վերջը,
ուսումնական կարեւոր խնդրոյ մի պատճառաւ,
ս. Մեսրոպը կ'ուղեւորի ի Կ. Պոլիս իւր մի քանի
աշակերտներով: Սոյն ճանապարհորդութեան
միջոց՝ Մեխիմէ քաղաքը կը համդիպի, եւ այն
տեղ կը թողու իւր աշակերտները, որոց գլխա-
ւորն էր Ղեւոնդոս կամ ս. Ղեւոնդ երէցն, եւ կը
յամձմէ զամոնք մոյմ քաղաքի Ակակիոս եպիս-
կոպոսն, իմպէս կը վկայեն զայս Կորիւմ (տպ.
Վենետիկ, 1894, էջ 27) եւ Մ. Խորենացի (Գ,
Ծէ): Սոյն պատմագիրք, շարունակելով ս. Մես-
րոպայս ուղեւորութեան պատմութիւնը՝ կը հաս-
ցումեն զայն մինչեւ ի Քիւզմոդիոն, ուր կը մեր-
կայանան Թէոդոս Բ կայսեր եւ Ատտիկոս հայ-
րապետին. եւ վերջինս կը ձեռնադրէ զս. Մես-
րոպը եկեղեցիկոթիկոս (Չոր.) կամ եկեղեցիաւ-
դիկոս (Մ. Խոր.):

Արդ տոյն պատմութեան մէջ յայտնապէս վրի-
պակ կամ հակասութիւն կայ. որովհետեւ ստոյգ
եւ վաւերական պատմութիւններէ զիտեմք՝ թէ
Ատտիկոսի հայրապետութեան միջոցն կ'իմկնայ
յամն 406-425 կամ 426, իսկ ս. Ակակիոս
եպիսկոպոս եղեր է Մեխիմոյն յամն 431-438.
որով յայտնի է թէ սոքա երկուքն չէին կարող
ի միմե ժամանակի միանգամայն եպիսկոպոս
լինել, միմ Բիւզանդիոնի եւ միւսն՝ Մեխիմոյն:

Արդ լիմպէս կարելի է բացատրել կամ լու-
սաբանել՝ մոյն դիպաց ժամանակակից՝ մեր եր-
կու պատմագրաց մէջ եւս զտուած տոյն դժուա-
րեմ կէտը:

Զ. ԿԵՐԱԿՈՒՐՔ ԱՌ ՀԻՆ ՀԱՅՍ

Զգիտեմ թէ մեր ազգագրական — հմտա-
սական մասնագէտք ըմա ուշ դարձուցնր եմ
այս մասին, թէ մեր մախմեաց ժամանակ իմչ
տեսակ կերակուրմեր, խմորեղէնք, ամուշք, եւ
այլմ, գործածականք էին, եւ ի՞նչ ամոմներով
կը կոչուէին: Արդեօք հին ժամանակներու տըմ-
տեսական կեմաց խաճարարութեան հետք կամ
մշմարք կ'երեւի՞մ արդի ժողովրդեան տմական
սովորութեանց մէջ:

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԻՆ

1. ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐԻ ԵՒ ԳՐԱՐԱՐԻ ԽՆԴԻՐ

(Զ. Կատարսիսն յանուարի Մոնթհանդակի ա-
սային հարցման).

Կարգացի հետաքրքրութեամբ Բուշմէլի
փետրուար, ապրիլ և օգոստոս համարների
մէջ զետեղուած պատասխանները, աշխարհա-
բարի և գրաբարի խնդրի նկատմամբ. Կը
փափազէի այստեղ և իմ համեստ կարծիքը
յայտնել՝ հրաբիրելով ընթերցողի ուշադրու-
թիւնը այս ամենակարևոր հարցի վրա. Պէտք
է ասել, որ այս խնդիրը այնքան բարդ է և
ծանրակշիւ, ներկայումս դուած այն տեսակ
պայմանների մէջ, որ դեռ պահանջում է և
հարկաւոր է դրա նենական լուծման և իրա-
կանանալու համար՝ լուրջ և բազմակողմանի
քննական ուսումնասիրութիւններ՝ լաւ քե-

բականակալտ և հայկաբան բանասէրներ ի կողմից : Եւ կը դառնում միայն այն հարցին, թէ գրաբարը պէ՞տք է գործածական անել գրականութեան մէջ :

Այդ հարցի մասին մեր համոզմունքն այս է, թէ միանշանակ փաստակար է գրաբար լեզուն ի գրականութեան գործածել ներկայիս մէջ : Գրաբար լեզուն յաւակնութեան ունենալ այսօր յարաբանել իրրեւ կենդանի քարաւ և գրականութեան մէջ ընդհանուարին գործածական լեզու դարձնել, զս' ծաղալի, նոյն իսկ անկարելի մի գաղափարի անհնիճելութիւն է, ուր մնաց թէ նրան գործնականացէս առաջ մընել : Ուրիշ բան է, եթէ ներկայիցս մի գար առաջ լինէր այդ. իսկ ներկայ ժամանակում ի՞նչ միտք կամ առաւելութիւն կարող է ունենալ այդպիսի սխալ փորձը, երբ կէս դարից աւելի է, որ գրաբարը տեղի տալով աշխարհագրորդին՝ վերջինս « Եփրատի տող » դարձել մեր գրականութեան մէջ : Մենք, փոխանակ խորին գաղափարութիւն ունենալու, լուրջ և ճշնագրատական լուսամիտ հայեացք իրերի և լիակատար ճանաչողութիւն մեր անցեալ և ներկայ կենսայի վրա, սկսում ենք դատել մակերեսային, մի գաղափարովի վարմունցով և սխալ ուղղութեամբ թողն ենք տալիս մեզ լինել յետադիմական — պահպանողական և անհետաժողովութեամբ անել մի այնպիսի « փորձ » գրաբարին գործածական դարձնելու նկատմամբ, որ բոլորովին թէ հակառակ է իրերի բնական ընթացքին՝ և թէ մաքառել

է նշանակում յեղափոխական օրհնքների դէմ : Մենք աշխարհ տեսնում ենք, որ ժամանակը հետզհետէ առաջադիմում է և նրա ընթացքում միշտ առաջ են գալիս գաղափարականներ և բազմապիսի փոփոխութիւններ. ուրեմն ինչու « ժամանակի պահանջներ » յետ մնալ, կամ միթէ մենք կարող ենք խանկարել կամ կանգնեցնել ժամանակի գնացական պտտողը անիւր կամ թէ իրերի բնական ընթացքը : Մեր գլխաւոր պարտաւորութիւնը պիտի լինի այն, որ իրերի այժմեան դրոշմները լաւ ուսումնասիրելով ծառայենք ժողովրդին՝ նրա ժամանակակից պահանջներին համաձայն : Այս թէ ինչու այնքան ժողովրդականութեան ստացան խաչատուր Աբովեան, Նալբանդեան, Ստեփաննոս Նազարեան և Գրիգոր Արծրունի, — չորսն էլ մշտնադ վերանորոգիչներ, վերանորոգութեան կողուած մարդիկ, որոնք՝ որպէս « գաղափարական առաջադիմական կուսակցական » պարագլուխներ, շատ, ցիտակցաբար ճանաչելով ժողովրդի սկիծակը և նրա հասկացողութեան աստիճանը, սկսեցին իրանց սեփական ընդունակ խելքով և ուղեղի մի առանձին թարմութեամբ արծարծել ժողովրդի մէջ մի շարք հիմնական մտքեր՝ և ծրագրեր ժամանակի պահանջների համաձայն : Այդ նշանաւոր գործիչներն էին, որ առաջին անգամ զինուելին գրաբարի դէմ ու մինչև վերջը պաշտպանեցին աշխարհաբար մի տեսակ յամառութեամբ և քաղաքացիական քաղաքեամբ, տարածելով նրան ժողովրդական խաւերում, որպէս ողորկ և գրաւի լեզու : Գրա փառաւոր յաղթութեան՝ ամենապերճաւոր ապացոյցը մինչև այս օր էլ կէս դարից աւելի երևում է մեր գրական մամուլի մէջ՝ հրատարակելով բոլոր մեր պարբերական թերթերը — լրագրերը և ամսագրերը — աշխարհիկ լեզուով : Չարմանալի է, որ աշխարհաբարի վրա այսքան ջանք և աշխատութիւններ թափելուց ու կատարեալագործութիւններ անելուց յետոյ՝ կամ մնում են ի գոչ ժամանակառէքներ գրաբարի ընդհանուր ներմուծումը, այն է գրական ասպարէզում : Մինչ զեւ մի տեղ աշխատում են թարգմանելով կամ փոխա-

1. Այդ փորձը զիտէ՛ք մեր կը տանի մեզ — մի դար օրափոխ առաջ, այն ինչ ժամանակը առաջ է ընթանում, բոլորէ թանկ է մեզ համար : Դա՛ն նշանակում է՝ իրերի բնական ընթացքի հակառակ՝ մեր արդէն ստեղծած անցեալ ճանապարհի վրայով զնալ մի դար յետ, և գրաբարի ներկայ գրականութեան մէջ գործածական դարձնելու համար՝ նորից սկսել աշխարհաբարի մասին արդէն սկսածը : Ժամանակահատիւներ — սերիշ ոչինչ : Լաւ մտածեցէ՛ք, որ մեզ վարդի է հարկաւոր ժամանակի դարձաւ շտապորոշեան ոգոն և պահանջների համեմատ... :

գրելով բարձր եւրոպական հեղինակների գրուածքները ժողովրդին մատուցել լեզունով — աշխարհաբարոյ «հասկանալի» դարձնել, ուրիշ տեղ, ընդհակառակն՝ ուզում են մի այնպիսի «անհետաժողովրդ» անել, որ յանկարծ, անսպասելի կերպով, աշխարհաբարի շնջելով կամ վերադառնալով գրաբարը ընդհանրանայ ամեն տեղ, այսինքն մի լեզու որ որքան «հնացած» է, այնքան էլ խորքացած և անհասկանալի է հայ ժողովրդին — թէ հասարակ և թէ միջակ դասակարգին, ուրեմն և՛ մեծամասնութեան:

Հարցնում ենք, ի՞նչ է պատճառը, որ առ հասարակ այն գրքերը կամ հրատարակութիւններն են աւելի տարածվում ժողովրդի մէջ, որոնք գրուած են լինում պարզ և իստակ, ընդհանուրին մատչելի աշխարհիկ լեզունով, կամ աւելի լաւ է ասել՝ որոնք լինում են ժողովրդականացրած: Այդ տեսակետից նայելով՝ ներկայումս առանձնապէս զովասանքի Գարժանի տեղ է բռնում մեր Կովկասեան երիտասարդութեան անդամներից մէկը — երիտասարդ Բուս, մասամբ հայախօս բնակչութեան վաւերիան լուծելովիչ, որը յայտնի է մեր հասարակութեան իւր բնագիտական ժողովրդականացրած աշխատութիւններով: Հարցնում ենք, ինչու Մարգարոս Մօսեբեանցի իմբարզութեամբ երբեմն հրատարակուող ձեռագիր ամսագիր ժողովրդի խաւերում բոլորովին չէ տարածուեց, որովհետեւ նա գրուած էր խրքիս գրաբարով, հետեաբար ժողովրդին անհասկանալի: Կամ ի՞նչ է պատճառը, որ այսօր բարեպաշտ հայ ժողովուրդը հետզհետէ քնալով սառչում է իւր եկեղեցուց և նրա կրօնասիրական զգացումները թուլանում: Իրողհետեւ, կասենք մենք, եկեղեցում կրօնգնում են ժամերով և լուծւում քահանայի աւետարանական գրաբար ընթերցումը, բայց ոչինչ են հասկանում, այլ կարծես միայն յօրանչում են և ննջում... Նոյն իսկ քահանաներից շատերը չեն կարողանում Աստուածանշիկ կամ Աւետարանի գրաբարի իսկ ոգին ըմբռնելու իսկական հասկացողութիւնը ստանալ, ուր մնաց թէ հասարակ ժողովուրդը: Այդ սկզբունքի նկատմամբ Գրիգոր Արծրունին

խորհուրդ էր տալիս Աւետարանը կամ սուրբ գիրքը աշխարհաբար թարգմանելու և տարածելու ժողովրդի խաւերում: Դա, մեր կարծիքով, համակրելի և երջանիկ յղացած միտք էր մեծն հրապարակախօսի կողմից. ինչու համար այսօր ժողովրդին անյայտ, անհասկանալի մնան աւետարանական և բրիտանական վարդապետական գեղեցիկ սկզբունքները... Գրաբարը նախամետաքսական դարերում թէպէտ անուրանալի է, որ եղել է նախապատիւ և հայկական ուղեղի մէջ դառն լեզուն, բայց ոչ գործածական ընդհանրութեան համար, ինչպէս կարծելի է այն հանգամանքը, որ հարկադրեց այն մեծ գիւտի անմահ հեղինակին գրել սուրբ գիրքը ժողովրդի մատուցելի լեզունով. դրան ապացոյց՝ մեր բնիկ աշխարհում ապրող ժողովրդի բարձրագույն մէջ գործածուած նրա ազգական մտացորդները երևում են դեռ ևս մինչև այսօր, օրինակ որոշիչ բառերի և նախդիրների նախադաս գործածութիւնը՝ շնախղորով հայցականը, է նախղորով տրականը և այլն... Իբրեւ նմուշ առաջ ենք բերում երկու նախադասութիւն, « շէր հողեր յընաս վրէ իմ գործին »: « Գագիւնք է Մոռ »...

Ուրեմն նկատելի է, որ այսօր ժողովուրդը իւր բնական ընթացքով փոխել է իւր նախկին ստեղծած լեզուն, ինչպէս արդարացի նկատում է «Բանասէրը», Բաղդադի յուլիս համարում, և օտարանալով իւր նախկին զարգացած գիտութեան ոճերից և քերականական ձևական կազմութիւնից՝ ստեղծել է բոլորովին նոր լեզուն՝ աշխարհաբար: Որ աշխարհաբար լեզուն անշուտուտ է գրաբարից և տարադիր ժողովրդի բերանում բաղադրուած է օտարամուտ զարձակածներով — այդ ճիշդ է: Որ աշխարհաբար իւր թերութիւններն ուղղելու կամ լրացնելու համար դիմելու է անշուտ նրա աղբիւրին — գրաբարին, — այդ էլ անմիտելի է:

«Բանասէրը» ամենայն իրաւամբ գրում է Բաղդադի յուլիսի մէջ տառադարձութեան խնդրում էլ Յ և Յ, թէ «նախնիք լեզուի հեղինակը չեն, այլ լեզուի հեղինակ կամ հնարիչ

ե ժողովուրդին, որ ուզածին պէս իւր ստեղծած լեզուի ծնունդը դարուց ի դարս կրնայ փոփոխել, անկախ որեւիցէ կանոնաց արգելաւանդէն, և այս պատմական իրողութիւն մ'է՝ որուն հակառակ չէ կարելիք...» Այս, ժողովրդի հեղինակութիւնը բարձր է բան մասնակցութիւնի ազդեցութիւնը։ Սակայն ինչպէս հասկերաշխարհին կամ հասնաձայնութիւն կայացնել առաւելայ և տաճկահայ բարբառների մէջ, այն «առեղծուածային» մեծ տարբերութիւնը որ շատ անգամ մէկը միւսի համար զրաբարից էլ աւելի գծուող ըմբռնելի է։ Նոյն իսկ զատազրբերի մէջ քերականական ձևերը գործ են ածվում բանազան կերպով, այնպէս որ վարածում է ուսուցիչը մի վճռական բացատրութիւն տալ հետաքրքրուող աշակերտի հարցասիրութեան, տարբեր կանոնների կամ ձևերի մէջ ամենաճշդորէն շարեւոր համար։ Լեզուի անմաքրութիւնը նկատելի է մանաւանդ մեր լրագրութեան մէջ։ Մշակ գործ է ածում վրա, ազատված, առաջարկան։ Նոր Գործ է Աշխատել — վրայ, ազատուած, յառաջարկան։ Տարբեր Ազգերը։ Եւ Մշակ վրայ, ազատուած, յառաջարկան։ Մարդ շուարում է ուր մէկին լսի։ Մեր կարծիքով, պէտք է կատարելագործման ենթարկել, յղկել, մաքրել, կանոնաւորել և հանրամատչելի դարձնել աշխարհաբարը յառաջիկային քերականութեան միջոցով։ Ցանկալի է մեր ազգայինների մէջ մի «ընդհանուր կապ» ստեղծել և համերաշխութեամբ օրէնսդրական ձևանպարհով մի անգրականի միտքին։ Ինչքան մեծ է մէկը գրում է, առաջ, հարցրեց, միւսը՝ ասեց, հարցրեց, մի ուրիշը ասաւ, հարցրաւ, և այլն։ Կատարեալ բարեկանեան խառնակութիւն է տիրում մեր լեզուի մէջ¹։ Մեր

կարծիքով այժմեան պահանջուած քերականութեան մէջ պէտք է ընդունուին հետեւեալ ձևերը, ա. որոնք գրաբարից չեն խորթացել, բ. որոնք յարմար են լեզուի ներդաշխակութեան և արտոյութեան, և գ. որոնք, իբրեւ վայելուչ կանոն ընդունուած են մեր արդի գրականութեան մէջ։ Չենք կարող մեր գրականութիւնը չյայտնել և հանգուցեալ Ստեփաննոս Պալասանեանին, որ այնքան անմտանալի մեծ ծառայութիւններ մատուցեց աշխարհաբար լեզուի մշակութեան գործին։ Բայց աշխարհիկ լեզուը շատ թերութիւններ ունի, պէտք է մշակել, կատարելագործել։ Աշխատեց խօսուած և հանրամատչելի դարձնել քերականութեան և գրաբարի միջոցով այդ «անհրաժեշտ» լեզուն, որ թէ հասկանալի, դիարկութեան է ժողովրդին, և թէ կէս դարից առելի ընդհանուած մեր արդի հայկական նորագոյն գրականութեան մէջ՝ ժամանակակից պահանջների և իրերի բնական ընթացքի համաձայն...

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԱՆԵԱՆ

ինչպէս Ս. Գրիգորի հեղինակները գրաբար գրելու իսկ իսկ հարցը, թէ պէտք է բուրգովին անխնամ թողնել գրաբար լեզուն, որով մատենագրեցին և այնչափ հիշք և քրտինք թափեցին մեր նախահայրերը, գրեթէ անընդհատ տառն և չորս դարուց չըլանի մէջ։ Դեռ բուրգովին համակարծիք լինելով «Բանասեր» խմբակն արամաբանօրէն գրած պատասխանին (Տե՛ս փետրուար թիւ 2), կը կամենայինք՝ որ նա մեար «միշտ հայկական հնագիտութեան իբրեւ մանագիտական մի հիւշ, իբրեւ սրբազան լեզու և իբրեւ շտեմարան մեր նախնեաց բարոյական և պատմական և մատենագրական երկաթեւորութեան»։ Այս, չ'պէտք է բարեկարգ և գրաբարի յարգը և հոգեւորութիւնը, որովհետեւ նա է մեր այժմեան աշխարհաբարի հիմքը և առաջնորդը...

1. Մեր կարծիքով, աշխարհաբար լեզուն պէտք է միակերպել, և զրա համար հարկաւոր է ունենալ մի անկերպելի վառարկական քերականութեան, կազմակերպած այնպիսի անկողմնապահ սխտեմատիքական քաջատրական կանոններով, որի համաձայն կարողանային առաջնորդուիլ անպայման ամենայն զրոյ և հեղինակ և խօսող համանման ուղղութեամբ,